

Ivan Magdalenić

Pravni fakultet

Zagreb, Trg maršala Tita 3

Apsolutno i relativno značenje Zagreba kao centra Središnje Hrvatske

1. Uvodna objašnjenja

Centralnost naselja može se utvrditi na nekoliko načina, odnosno s nekoliko stanovišta. Neka su naselja administrativno utvrđena kao centri različitog ranga: to su sjedišta mjesnih zajednica koje obuhvaćaju nekoliko manjih naselja (lokalni centri), sjedišta općinskih skupština i drugih općinskih institucija (općinski centri), sjedišta međuopćinskih ustanova (regionalni centri), a Zagreb je članom 9 Ustava SR Hrvatske definiran glavnim gradom Hrvatske (republički centar). Ekonomisti govore o centrima užih i širih područja s obzirom na ekonomsku funkciju pojedinih naselja, odnosno, s obzirom na koncentraciju i ekonomsku važnost različitih proizvodnih, trgovačkih, novčarskih i sličnih institucija u njima. Mogući su, dakako, i drugi pristupi, koji se po svojim kriterijima za utvrđivanje centralnosti naselja isprepliču, tako da isto naselje u pravilu dobiva atribut centra određenog ranga u različitim aspektima. Iznimku od tog pravila predstavljaju gotovo isključivo pojedina naselja s veoma izraženom *jednom* funkcijom: turističkom, zdravstvenom, vjerskom i sl. Međutim, »normalni« centri uvijek su polifunkcionalni, tj. vrše funkciju centra u više aspekata.

Klasični pristupi utvrđivanju centralnosti nekog naselja polaze uglavnom od toga, da li u dotičnom naselju postoje određene *institucije* (administrativne, proizvodne, trgovačke, novčarske, kulturne, zdravstvene, sportske, vjerske itd.) i da li se u naselju odvijaju određene aktivnosti od interesa za stanovnike područja oko tako definiranog središta. Međutim, nerijetko se samo *pretpostavlja* da su neke institucije ili aktivnosti zaista interesantne za stanovništvo okolice, ili se barem ne vodi dovoljno računa o tome *tko i koliko zaista koristi* neku instituciju. Moglo bi se, drugim riječima, reći da se centrima nazivaju ona naselja koja *imaju potencijale* da zadovoljavaju potrebe stanovnika u svojoj užoj i široj okolici.

U ovom kratkom prilogu želimo dati nekoliko informacija o tome koliko grad Zagreb *faktički* predstavlja centar najvišeg ranga za područje Središnje Hrvatske, jer on — osim što je glavni grad SRH — vrši i centralnu funkciju za svoju užu i širu okolicu.

Kad kažemo da nas zanima *faktičko* značenje Zagreba kao centra, onda mislimo na pitanje koliko stanovnici Središnje Hrvatske stvarno »koriste« Zagreb i njegove institucije u zadovoljavanju različitih potreba. S tim je povezano razlikovanje »apsolutnog« i »relativnog« značenja Zagreba kao centra: termin »apsolutno značenje« *odnosi se na stvarni broj stanovnika Središnje Hrvatske koji neku potrebu zadovoljavaju u Zagrebu, dok termin »relativno značenje« označava onaj dio stanovnika Središnje Hrvatske sa nekom potrebom, koji tu potrebu zadovoljavaju u Zagrebu.* To razlikovanje npr. znači slijedeće: ako samo mali broj stanovnika Središnje Hrvatske ima neku potrebu, ali je gotovo svi zadovoljavaju u Zagrebu, onda s obzirom na tu potrebu Zagreb ima malo apsolutno, ali veliko relativno značenje, i obratno, ako neku svoju potrebu u Zagrebu zadovoljava velik broj stanovnika njegove okolice, ali taj broj predstavlja samo mali dio onih koji tu potrebu imaju (i zadovoljavaju je negdje drugdje), onda s obzirom na tu potrebu Zagreb ima veliko apsolutno, ali malo relativno značenje. Vjerujemo da ovakvo razlikovanje značenja Zagreba (ili bilo kojeg drugog grada) kao centra ima svoje opravdanje i svoju važnost za planiranje razvoja Zagreba kao centra. Međutim, šire obrazlaganje takvog razlikovanja prelazi aspiracije ovog priloga.

2. Metodologijske napomene

Podaci korišteni u ovom radu dio su rezultata dobivenih istraživanjem *Društveni aspekti povezanosti Zagreba i okolnih područja*, provedenog 1972. godine¹ na području što ga geografi nazivaju Središnjom Hrvatskom,² a ekonomisti Srednjohrvatskom makroregijom.³ U našem istraživanju to je područje bilo podijeljeno na pet zona, koje su pokrivale područja nekadašnjih kotareva Zagreb (bez današnjih 10 gradskih općina, ali s uključenim općinama Velika Gorica i Zaprešić) Varaždin, Bjelovar i Sisak te općine Ozalj, Karlovac, Duga Resa, Vrginmost i Slunj iz nekadašnjeg kotara Karlovac.⁴

Istraživanjem je bilo obuhvaćeno 2.088 od planiranih 2.500 ispitanika. Uzorak je bio planiran tako da su u njemu bili proporcionalno zastupljeni stanovnici svake od pet zona, te stanovnici gradskih, seoskih i mješovitih naselja unutar svake zone i čitave Središnje Hrvatske (korišteni su podaci

¹ Rukovodilac istraživanja bio je Stipe Šušvar, a surađivali su (abecednim redom): Stanko Brčić, Ivan Cifrić, Dinko Fabio, Josip Gabrić, Miroslav Jilek, Ante Kolega, Svetozar Livada, Ivan Magdalenić, Adolf Malić, Nedjeljko Rendulić, Dušica Seferagić, Duško Zubrinčić i Stanko Žuljić. Na upitnicima za prikupljanje podataka radili su uglavnom Cifrić, Jilek, Magdalenić, Malić i Seferagić, a uzorak je planirao Magdalenić. Terenski rad obavila je veća grupa studenata sociologije. Tajnik projekta bio je Cifrić.

² Grupa autora, *Geografija SR Hrvatske*, Knjiga 1, *Središnja Hrvatska*, Školska knjiga, Zagreb 1974.

³ Vidi regionalizacija SRH u Statističkom godišnjaku SR Hrvatske zadnjih godina.

⁴ Područja nekadašnjih kotareva uglavnom odgovaraju područjima današnjih zajednica općina. Vidi: *Društveni dogovori o utvrđivanju područja zajednica općina* (»Narodne novine«, 33/74.), *Zakon o utvrđivanju područja zajednice općina ličkog područja* (»Narodne novine«, 42/74.), te *Zakon o utvrđivanju područja zajednice općina zagrebačke okolice* (»Narodne novine«, 12/75.). Unutrašnja regionalizacija Središnje Hrvatske, odnos Srednjohrvatske makroregije u Statističkom godišnjaku SRH ponešto je različita od granica zajednica općina (usporedi »NN« i »SG«).

popisa stanovništva 1971. godine). Konkretno općine u kojima je provedeno istraživanje bile su izabrane namjerno, pri čemu se vodilo računa o tome da one svojim položajem što ravnomjernije pokriju čitavo područje obuhvaćeno istraživanjem, a konkretna naselja birana su također namjerno i to pomoću geografske karte specijalke, tako da su uvrštena naselja iz raznih područja svake izabrane općine, manja i veća, ona uz prometnice i prometno izolirana, itd. U izabranim naseljima ispitanici su birani slučajno, iz biračkih spiskova.

U tablici 1 prikazujemo distribuciju stanovnika Središnje Hrvatske (bez grada Zagreba) po zonama i vrstama naselja a prema popisu stanovništva 1971. godine.

Tablica 1 — Stanovništvo Središnje Hrvatske po zonama i vrstama naselja 1971.

Zona	Broj stanovnika	Postotak stanovnika čitavog područja	Postotak stanovnika zone	Broj naselja
Ukupno	U 1,529.326	100,0		3.216
	G 289.521	18,9		24
	M 163.217	10,7		141
	S 1,076.588	70,4		3.051
Uža okolica Zagreba	U 366.489	24,0	100,0	977
	G 39.286		10,7	8
	M 52.939		14,4	68
	S 274.264		74,9	901
Područje Varaždina	U 299.024	19,5	100,0	426
	G 46.006		15,4	2
	M 50.335		16,8	33
	S 202.683		67,8	391
Područje Bjelovara	U 419.364	27,4	100,0	769
	G 76.917		18,4	6
	M 30.251		7,2	14
	S 312.196		74,4	749
Područje Siska	U 263.917	17,3	100,0	481
	G 75.111		28,5	6
	M 21.600		8,2	17
	S 167.206		63,3	458
Područje Karlovca	U 180.532	11,8	100,0	563
	G 52.201		28,9	2
	M 8.092		4,5	9
	S 120.239		66,6	552

Objašnjenja: U = ukupno stanovništvo, G = gradsko, M = stanovništvo mješovitih naselja, S = seosko stanovništvo.

U uzorak je ušlo ukupno 13 gradskih, 24 mješovita i 108 seoskih naselja. Podaci o realizaciji uzoraka prikazani su u tablici 2.

Tablica 2 — Realizacija uzorka

Zona	Planirano		Ostvareno		Postotak ostvarenog
	Broj	Struktura	Broj	Struktura	
a) po zonama					
Ukupno	2.500	100,0	2.088	100,0	83,5
Zagreb	600	24,0	515	24,7	85,8
Varaždin	488	19,5	370	17,7	75,8
Bjelovar	685	27,4	548	26,2	80,0
Sisak	432	17,3	425	20,4	98,4
Karlovac	295	11,8	230	11,0	78,0
b) po vrstama naselja					
Ukupno	2500	100,0	2.088	100,0	83,5
Gradovi	473	18,9	398	19,1	84,1
Mješovita naselja	267	10,7	241	11,5	90,3
Sela	1.760	70,4	1.449	69,4	82,3

Uzorak je, dakle, realiziran s 83,5%, što možemo smatrati zadovoljavajućim (imajući na umu poteškoće prilikom ovakvih istraživanja), utoliko više što struktura realiziranog uzorka bitnije ne odstupa od planirane. Ipak, u realiziranom su uzorku nešto zastupljeniji ispitanici s područja Siska i iz mješovitih naselja, a nešto manje oni s područja Varaždina i iz seoskih naselja.

Ispitivanje o kojem govorimo provedeno je pomoću upitnika koji je, osim općih podataka o ispitaniku i naselju u kojem ispitanik živi, sadržavao blokove od (u pravilu) po tri pitanja koja su se odnosila na *intenzitet neke potrebe* ispitanika, *učestalost zadovoljavanja* te potrebe i *mjesto* u kojem tu potrebu najčešće zadovoljava.

Intenzitet potrebe se, u pravilu, izražavao skalom subjektivne procjene od pet stupnjeva (od »nimalo ili veoma malo« do »veoma jako«).

Učestalost zadovoljavanja izražavala se brojem zadovoljavanja te potrebe kroz godinu dana (odgovori su bili unaprijed grupirani u pet kategorija od »niti jednom« do »11 i više puta«).

Mjesto zadovoljavanja nije se, osim ako se radilo o Zagrebu, upisivalo imenom, nego se svrstavalo na (uvjetno rečeno) »ljestvicu centralnosti« s unaprijed predviđenim slijedećim odgovorima: mjesto stanovanja, lokalni centar, općinski centar, regionalni centar, Zagreb, neko drugo mjesto. Pitanje o mjestu zadovoljavanja potrebe postavljalo se samo onim ispitanicima koji su neku potrebu zadovoljili tri ili više puta u godini dana.

Slijedeće su *potrebe* bile predmet istraživanja:

- 1) posao (radno mjesto)
- 2) kupovanje živežnih namirnica
- 3) kupovanje trajnih potrošnih dobara i ostalih skupljih predmeta
- 4) prodaja vlastitih proizvoda ili pružanje usluga

- 5) kulturne potrebe (posjeta kazalištu, izložbi, koncertu ozbiljne glazbe i sl.)
- 6) potrebe za zabavom (posjete koncertima zabavne ili narodne glazbe te humorističkim i sličnim priredbama)
- 7) rekreacija (izleti)
- 8) posjeta značajnim sportskim priredbama
- 9) zdravstvene potrebe (odlazak liječniku ili u bolnicu)
- 10) obavljanje administrativnih potreba (sud, advokat, katastar, porezni ured i sl.)
- 11) posjete vjerskim manifestacijama (bogoslužjenja, hodočašća i sl.)

S obzirom na ulogu Zagreba postavljeno je i nekoliko pitanja o razlozima, učestalosti i trajanju posjeta Zagrebu. Odgovori na ta pitanja poslužili su kao svojevrsna kontrola podataka koji se odnose na grad Zagreb dobivenih prethodnim pitanjima. Odgovori na obje vrste pitanja o kontaktima sa Zagrebom dali su veoma slične rezultate.

3. Osvrt na rezultate

U skladu s ranije navedenom definicijom »apsolutnog« i »relativnog« značenja Zagreba kao centra Središnje Hrvatske, iz ukupnih rezultata našeg istraživanja izdvojili smo one koji pokazuju koliki dio stanovnika istraživanog područja pojedine svoje potrebe zadovoljavaju u Zagrebu (apsolutno značenje Zagreba kao centra), a na osnovu onih koji te iste potrebe uopće (bilo gdje) zadovoljavaju (tri i više puta u godini dana) izračunali smo koji dio zadovoljavanja otpada na Zagreb (relativno značenje Zagreba kao centra).

Rezultate navodimo samo u postocima, i to bez ikakvog raščlanjivanja uzorka s obzirom na različite karakteristike ispitanika. Sasvim je jasno da time (tj. zanemarivanjem razlika unutar uzroka) ispuštamo iz analize čitav niz veoma zanimljivih informacija (jer je poznato da svaki prosjek u sebi krije veće ili manje — u našem slučaju veoma velike — individualne ili grupne razlike). Činimo to namjerno, jer cilj ovog napisa nije analiza pojedinih struktura stanovništva Središnje Hrvatske, njihovih potreba i značenja Zagreba za pojedine segmente okolnog stanovništva⁵ (što bi moglo i — za niz društveno relevantnih akcija — moralo biti predmet posebnih analiza), nego *uloga Zagreba za ukupno stanovništvo Središnje Hrvatske*.

Dakle, u tablici 3 navodimo: 1) postotak ispitanika koji neku istraživanu potrebu *uopće zadovoljavaju* više od tri puta u godini dana (to je *raširenost* potrebe), 2) postotak onih koji tu potrebu *zadovoljavaju u Zagrebu* (to je *apsolutno* značenje Zagreba) i 3) »dio« zadovoljavanja potrebe *upravo u Zagrebu* (to je *relativno* značenje Zagreba).

Da bi podaci bili jasniji, navodimo dva primjera. Od 2.088 naših ispitanika njih 634 ili 30,4% je u radnom odnosu (dakle zadovoljava potrebu za radnim mjestom). Od toga, 72 rade u Zagrebu, što čini 3,5% *svih* ispitanika, odnosno 11,4% *onih koji su u radnom odnosu*. Zagreb je, dakle, mjesto rada za 3,5% stanovnika Središnje Hrvatske i toliko je njegovo *apsolutno* značenje

⁵ Takva bi analiza pokazala ne samo to *koliko* je Zagreb centar zadovoljavanja pojedinih potreba, nego i *za koga* je centar.

za zadovoljavanje potrebe za radnim mjestom, odnosno za 11,4% onih koji su u radnom odnosu, i to je njegovo *relativno* značenje. Drugi primjer: 112 ili 5,4% naših ispitanika bilo je tri ili više puta u kazalištu, na koncertu i sl., a od toga je 31 (28,0% od 112) najčešće na takve priredbe išao u Zagreb, što znači da je Zagreb kulturni centar za svega 5,4% stanovnika Središnje Hrvatske (gledajući apsolutno), ali za 28,0% »konzumenata« kulture (što izražava relativno značenje Zagreba kao kulturnog centra).

Tablica 3 — Apsolutno i relativno značenje Zagreba kao centra Središnje Hrvatske

	Raširenost potrebe		Apsolutno značenje Zagreba		Relativno značenje Zagreba	
	%	rang	%	rang	%	rang
— kupovanje trajnijih i skupljih predmeta	16,4	1	16,4	3
— odlazak liječniku ili u bolnicu	33,1	2	6,9	2	11,2	8
— posjeta sportskim priredbama	13,0	5	3,6	3	21,4	2
— posao (radno mjesto)	30,4	3	3,5	4	11,4	6
— izleti i sl.	15,1	4	2,9	5	12,8	4
— kazalište, izložbe i sl.	5,4	9	2,4	6	28,0	1
— prodaja, pružanje usluga	10,0	6	2,0	7	11,6	5
— zabavne i sl. priredbe	6,8	8	1,6	8	11,3	7
— administrativni poslovi	9,2	7	0,7	9,5	4,3	9
— kupovanje namirnica	0,7	9,5	0,7	11
— vjerske manifestacije	57,2	1	0,6	11	1,1	10

Prije kratkog komentara potrebno je dati nekoliko objašnjenja.

1) Pitanje o kupovanju živežnih namirnica i ostalih potrepština nije se odnosilo na samog ispitanika, nego na njegovo domaćinstvo, jer se i radi o potrebama koje se, uglavnom, tiču čitavog domaćinstva. Osim toga, te potrebe svi (nekako i negdje) zadovoljavaju, pa zbog toga razlikovanje apsolutnog i relativnog značenja Zagreba gubi smisao, jer se to razlikovanje upravo i temelji na činjenici da svi nemaju (ili ne zadovoljavaju) neku potrebu. Naime, ako neku potrebu svi zadovoljavaju, onda je baza za izračunavanje »apsolutnog« i »relativnog« značenja nekog centra jednaka, pa je i rezultat isti.

2) Jasno je da »raširenost« potrebe za radnim mjestom u ovom kontekstu ima sasvim različito značenje nego kad je riječ o ostalim potrebama. Ovdje taj termin znači naprosto broj (odnosno, postotak) svih zaposlenih. Zato u ovom slučaju i nije primijenjen kriterij »tri ili više puta u godini dana«.

3) Kada je riječ o vjerskim manifestacijama, napominjemo da podatak o 57,2% onih koji imaju potrebu za njima znači broj onih koji idu u crkvu prigodom većih blagdana ili češće kroz godinu.⁶

Vratimo se sada najzanimljivijim podacima prikazanim u tablici. Vidimo, prije svega, da se niti kod jedne potrebe gdje je takvo razlikovanje moguće, ne podudara apsolutno i relativno značenje Zagreba kao centra Središnje Hrvatske, iako je — što je i sasvim razumljivo — relativno značenje svugdje veće. Gledano apsolutno, najznačajnija je uloga Zagreba kao centra s obzirom

⁶ Možda je zanimljivo spomenuti, premda izlazi iz konteksta ovog priloga, da od onih koji idu u crkvu 66,4% to čini zbog religioznosti, 6,2% (a od mlađih dvostruko više) zbog susreta i razgovora s prijateljima i znancima, 24,7% zbog oba navedena razloga, dok ostali ne navode razlog.

na nabavu trajnih potrošnih dobara i ostalih skupljih (recimo da to znači i vrednijih) predmeta, te kao zdravstvenog centra. Međutim, gledano s obzirom na stvarnu raširenost ili na zadovoljavanje neke potrebe, tj. promatrajući relativno značenje Zagreba kao centra, on se prije svega pokazuje kao kulturni centar te kao mjesto gdje se posjećuju značajne sportske priredbe. Vidljivo je također da je Zagreb praktički beznačajan kao centar manifestacije religioznosti (za stanovništvo Središnje Hrvatske), kao i to da apsolutno i relativno malen broj stanovnika uže i šire okolice Zagreba mora u njega dolaziti zbog administrativnih poslova.

Da ne bismo u detalje prepričavali sadržaj tablice, spomenimo još samo to da malu razliku između apsolutnog i relativnog značenja Zagreba (ili bilo kojeg drugog centra) možemo interpretirati kao *indikator decentralizacije institucija* koje služe za zadovoljavanje neke potrebe («decentralizaciju kvalitete» tih ustanova ovdje zanemarujemo). Ako je naša pretpostavka o valjanosti tog indikatora opravdana, onda proizlazi da su najmanje decentralizirane kulturne institucije te značajnije sportske manifestacije. Ako decentralizaciju (u ovom kontekstu) može značiti slično što i demokratizacija, onda to nije povoljan podatak za organizatore tih dviju vrsta priredbi.

Mogli bismo zaključiti — iako su u ovom napisu pitanja na koja se on odnosi samo naznačena, a nipošto dorečena — da o Zagrebu kao centru Središnje Hrvatske ne valja suditi jednodimenzionalno, da ga ne treba u tom smislu precjenjivati (iako i mali postoci u našoj tablici znače povelike apsolutne brojke — 1% stanovništva Središnje Hrvatske, bez samog Zagreba, iznosi preko 15.000) i da, što je najvažnije, treba biti na čistu s time da li se želi Zagreb razvijati u pravcu koncentracije ustanova u njemu, tj. u pravcu naglašavanja njegove uloge centra, ili se kao povoljnija solucija ocjenjuje da institucije za zadovoljavanje pojedinih potreba treba približiti potencijalnim korisnicima. Dakako, opredjeljenje u ovoj dilemi ovisi o vrsti potreba, odnosno institucija. Isto tako, u rješavanju ove dileme mora se voditi računa o stvarnoj raširenosti pojedinih potreba, pa je za raširenije potrebe vjerovatno opravdanija (i ekonomičnija, a i to je vaoma važno) decentralizacija institucija dok institucije za zadovoljavanje manje raširenih potreba mogu biti koncentriranije. Pri tom se opet ne smije zaboraviti niti činjenica da se neke potrebe, npr. kulturne, mogu razvijati i širiti upravo decentralizacijom institucija. U svakom slučaju, jasno je da bi svaku decentralizaciju institucija trebala slijediti i decentralizacija kvalitete njezinih usluga.

Ivan Magdalenić

ABSOLUTE AND RELATIVE IMPORTANCE OF ZAGREB
AS CENTRE OF CENTRAL CROATIA

(Summary)

Taking Zagreb, centre of Central Croatia, as an example, the article suggests and illustrates the necessity for underlining the difference between »absolute« and »relative« importance of a certain town, as being a centre of further and closer surroundings. The term »absolute importance« refers to the actual number of

inhabitants in the surrounding areas who satisfy some of their needs in the centre, and the term »relative importance« refers to that group of inhabitants in the surroundings who have, and who satisfy a certain need somewhere, satisfying it, in fact, just in the centre.

Part of the results received by the research »Relationship Between Zagreb and Surrounding Areas« has served the author as a basis in questioning the fulfilment of 11 different needs, and he shows that Zagreb has the greatest absolute importance as a centre for the supply of permanent consumer goods as well as a health centre, but at the same time Zagreb has the greatest relative importance as a cultural centre and a place for visiting more important sport shows.

Mentioning that the difference between the absolute and relative importance of a centre can be interpreted as an indicator of decentralization of institutions that serve for the fulfilment of certain needs, the author points at the dilemma whether (and which) institutions should be gathered in the centre according to the plan, and whether (and which) ones should be approached to the potential beneficiaries of their services.

Translated by *Biserka Cesarec*